

Menn i eksil

Handlingsrom og tilpasningsstrategier¹

Line Alice Ytrehus

Institutt for kulturstudier og kunsthistorie

Universitetet i Bergen

Joachim Lampesvei 18

5089 Bergen

line.ytrehus@ikk.uib.no

Abstract:

This article discusses socio-cultural integration related to the concept of dignity. The aim of the article is to discuss adaptation strategies among male refugees in the Norwegian context departing from their experiences and interpretations, and to identify structural barriers which limit their action space. Work and means of breadwinning is important for the self-image and dignity of most men. However, many men with refugee background experience exclusion at different levels in the working life. The author argues that integration processes depend on structural traits outside the control of individual refugees and that exclusion forces in the labour market affect men in particular ways. In contrast to what many researchers assume, integration is more a question of possibilities and obstacles than about the minority members' free will or unwillingness. The analysis, which combines a phenomenological lifeworld-perspective with contrafact perspectives and official statistics, is based on perspectives from Ytrehus's doctoral thesis.

Nøkkelord:

flyktninger, integrering, verdighet, ekskludering, etniske minoriteter

I artikkelen drøftes integrering som sosial prosess i lys av mannlige flyktningers tilpasningsstrategier og hvordan den enkeltes handlingsrom begrenses gjennom strukturelle barrierer i det norske samfunn. Ved hjelp av et kulturanalytisk perspektiv som beveger seg mellom et livsverden-perspektiv med utgangspunkt i tre mannlige portretter, en kontrafaktisk analyse og et makroperspektiv basert på offisiell statistikk, argumenterer forfatteren for at integrering er mer et spørsmål om muligheter og hindringer enn om minoritetsmedlemmers frie vilje, og for at ekskluderingsmekanismer i arbeidsmarkedet kan ramme menn særlig hardt.

De siste årene har det kommet flere utspill også fra forskere om at den norske integreringspolitikken overfor ikke-vestlige innvandrere hittil har vært lite vellykket (Wikan 1995, Gressgård 2002², Brochmann ofl. 2002, Brox ofl. 2003). Noen forskere hevder problemet er at mange ikke-vestlige innvandrere tar avstand fra det norske samfunn og ikke ønsker integrasjon. Det er blant annet blitt offentlig oppmerksomhet rundt hvordan etniske minoritetskvinner og -jenter blir undertrykt av sine menn, fedre og religiøse ledere, og det vises til at første generasjons innvandrere, og særlig muslimske menn, kan stille seg i

veien for familiens integreringsprosess. Det problematiske ved dette perspektivet er at problemene (og løsningene) blir lokalisert hos minoritetene, og at undertrykking projiseres over på mannlige medlemmer av marginale minoriteter i stedet for at fokus settes på undertrykkelse og brudd på menneskerettighetene generelt. Hittil har det for eksempel vært lite fokus på hvordan strukturelle aspekter ved ekskluderingsprosesser i det norske samfunnet rammer synlige etniske minoriteter. Min forskning viser at flyktninger som ønsker mer integrering i det norske samfunnet ikke klarer det på grunn av strukturelle hindringer.

I denne artikkelen vil jeg diskutere mannlige flyktningers tilpasningsstrategier i det norske samfunnet og hvordan den enkeltes handlingsrom begrenses gjennom strukturelle barrierer.

Analysen er basert på min avhandling *Intellektuelle i eksil. Integrering og ekskludering i et livsverdenperspektiv* (2004).³ Med begrepene flyktning og eksil refererer jeg til personer med flyktningbakgrunn (jf. FN's flyktningkonvensjon). De fleste politiske flyktninger er menn, og mange tilhørte en relativt ressurssterk elite i landet de kom fra. Intellektuelle er etter min definisjon personer som påtar seg en funksjon som rådgivere, koordinatore og/eller talspersoner for andre (Gramsci 1978). Også i denne gruppen utgjør mennene fremdeles majoriteten. Jeg fokuserer derfor på menn. Kjønnsforskning fokuserer ofte på kvinner, men også menn er kjønnnet.

En hver kritisk analyse tar utgangspunkt i noen (eventuelt implisitte) verdier eller idealer. Mine perspektiv er normativt forankret i menneskerettighetene med verdighet som et analytisk kjernebegrep. Jeg skal derfor først belyse integrasjonsbegrepet i relasjon til verdighetsbegrepet. Deretter skal jeg illustrere ulike forståelser

og erfaringer av integrasjonsprosessen ved hjelp av tre portretter. Jeg skal identifisere og drøfte aktørenes handlingsrom og plassere det i en sosial og strukturell sammenheng blant annet ved å skifte mellom innefra- og utenfra-, mikro- og makroperspektiv.

Integrasjon og verdighet

De siste årene har integrasjon i europeisk sammenheng blitt knyttet til et politisk mål om at alle skal ha samme rettigheter og plikter og delta i samfunnets felles institusjoner, samtidig som den enkelte minoritets kulturelle egenart og identitet skal anerkjennes (Brochmann 1996:112). Reell likestilling mellom etniske minoriteter og majoriteten er et mål på vellykket integrasjon (jf. St.meld. nr. 17 1996-97). I denne artikkelen er det imidlertid ikke idealene, men snarere sosiale praksiser som skal stå i fokus. I et analytisk perspektiv kan integrasjon relateres til individuell *verdighet*, som f.eks. kan måles i sosial og politisk deltakelse, økonomisk velferd og kulturell synlighet i offentligheten. For flyktninger og innvandrere handler integrasjon om å tilpasse seg lover, regler og normer, men også om likeverd, inkludering og sosial rettferdighet, om å bli *sett* og anerkjent som individ uavhengig av kulturforskjeller, og om å få beholde sin verdighet og selvrespekt.

Verdighet er et komplekst begrep med flere bruksmåter og betydningslag. Jeg skjelner mellom tre nivå, men overgangene er glidende: Et *allment* eller *universelt nivå* (som i menneskeverd), et *kollektivt nivå* (sosial anerkjennelse) og et *individuellt nivå* (integritet og selvrespekt). Verdighetsbegrepets kollektive nivå er nært knyttet til sosial anerkjennelse og aksept. Det er også relatert til status og ære, men verdighet er et videre og mer universelt begrep, både på

grunn av begrepets utbredelse og fordi det bærer med seg betydningslag fra det allmenne (verdighet som menneskeverd) og det individuelle nivå (verdighet som integritet) (Ytrehus 2004:96ff.). Det kollektive som verdigheten (som sosial anerkjennelse) defineres i forhold til, tar særlig utgangspunkt i den enkeltes ansikt-til-ansikt-relasjoner (som familie, slekt, venner, naboer og kolleger), men kan også utvides til mer abstrakte og forestilte fellesskap som aktørens verden av samtidige, f.eks. i etniske, nasjonale eller transnasjonale relasjoner (Schütz 1997). En persons verdighet blir tatt for gitt inntil den trues eller krenkes. Informantene legger ofte størst vekt på sosial anerkjennelse. Flyktninger opplever integrasjon ulikt i ulike faser og situasjoner og på ulike sosiale felt. Den enkeltes holdninger, ressurser og handlingsrom er avgjørende for hvordan integrasjon oppleves og tolkes. Ved å knytte integrasjon til individets opplevde verdighet og behov for anerkjennelse, åpnes det for å undersøke integrasjonsbegrepets innhold på minoritetens premisser.

Tre mannlige portretter

Juan fra Chile, Trung fra Vietnam og Ali fra Irak presenteres som tre portretter som kan illustrere menns tilpasningsstrategier og tolkninger. Juan var den første av de tre som kom til Norge. Han kom til Norge på midten av 1970-tallet, Trung kom på begynnelsen av 1980-tallet og Ali på begynnelsen av 1990-tallet. De kommer fra forskjellige kontinenter, har forskjellig kulturell og religiøs forankring og forskjellig etnisk og politisk tilhørighet. Det de har til felles er blant annet ung alder ved ankomst og bakgrunnen som flyktning fra et diktatur der menneskerettighetsbrudd foregikk rutinemessig. Alderen ved an-

komst kan spille positivt inn med hensyn til opplevd tilpasningsevne i eksil. Juan og Ali ble avbrutt tidlig i sin utdanning på grunn av politiske aktiviteter, forfølgelse og flukt. De hadde begge planer for sine egne karrierer så vel som visjoner for politisk endring i sine hjemland (Chile og Irak). Begge var aktive på den politiske venstresiden, men mens Juan er katolikk, har Ali muslimsk bakgrunn. Begge har vært utsatt for fengsling og tortur på grunn av politiske aktiviteter. Den første kom som asylsøker og den siste, Ali, kom som overføringsflyktning gjennom FN. Andreman, Trung, er buddhist og var ikke politisk aktiv i hjemlandet. Hans "forbrytelse" mot den vietnamesiske staten bestod i at han forsøkte å rømme. Han ble arrestert og sendt i såkalt omskoleringsleir tidlig i tenårene. Etter flere år og flere forsøk lyktes det ham å flykte: Han kom til Norge som båtflyktning etter å ha blitt reddet på havet av et norsk skip.

Juan

Juan var student og allerede politisk engasjert da Allendes regjering ble styrtet, og Juan ble aktiv i motstandsbevegelsen. En dag ble gruppen hans avslørt, mange av medlemmene fengslet eller skutt og Juan ble ettersøkt. På grunn av frykt for tortur og represalier mot familien, bestemte han seg for å flykte. Etter en tid i dekning fikk han asyl i Norge via den norske ambassaden.

I Norge engasjerte mange unge seg mot menneskerettighetsbruddene begått av den chilenske militærjuntaen, og politiske flyktninger fra Chile ble møtt med stor sympati. Solidaritetsorganisasjoner for Chile engasjerte bredt politisk fra fagbevegelsen til AKP-ml, og Juan ble raskt engasjert i frivillig arbeid for å få frigitt politiske kamerater fra chilenske fengsler. Senere tok han

initiativ til og ledet flere frivillige organisasjoner i Norge. Som mange andre politisk aktive chilenerne i Norge på 70- og 80-tallet, så Juan ut til å være godt integrert i det norske samfunnet økonomisk, sosialt og politisk. Han ble økonomisk selvberget og forsørger, med egen bolig, mange norske venner og et bredt nettverk basert på sitt organisasjonsarbeid. I tillegg ble han en kjent og respektert person i lokalsamfunnet der han bodde, blant annet som skribent i lokalavisen. Det var med håp om en suksesshistorie jeg kontaktet ham, men selv opplevde han det ikke slik. I intervjuene la han vekt på hvor hardt det var: Han brukte flere år ekstra på å fullføre studiene, delvis på grunn av språkproblemer og delvis på grunn av konsentrasjons- og søvnproblemer. For å forsørge seg og familien tok han de jobbene han kunne få: en rekke ufaglærte, lavlønnete jobber. Kun én gang i løpet av eksilårene fikk han en godt betalt jobb. Det var en ufaglært jobb på en oljerigg. Han fikk aldri en stilling som hadde noe med hans interesser eller evner å gjøre. Imidlertid understrekte han at alle hans planer og fremtidsvisjoner var i Chile. I mange år trodde han at han skulle reise tilbake til Chile "neste år" og at militæregimet i Chile stod for fall. Derfor ønsket han ikke å integrere seg i Norge, og han brydde seg stort sett lite om diskrimineringen. Hans oppmerksomhet mot Chile beskyttet ham mot opplevelse av nederlag gjennom nesten 20 år i eksil. I dag bor han imidlertid ikke lenger i Norge.

Trung

Trung kom til Norge på slutten av 1970-tallet, noen år etter Juan. Trung var en mann med store personlige ambisjoner. For eksempel syntes han at norskkurset for innvandrere gikk for langsomt frem, og insisterte på at han ville gå på videregående

skole, allmennfag, og ta resten av norskopplæringen der. Etter en del motstand fordi han ikke hadde fullført det obligatoriske antallet med timer, fikk han begynne i første gym. Samtidig tok han andre og tredje klasse som privatist om ettermiddagen. Slik fullførte han videregående på halve tiden. Deretter tok han en teknisk høyere utdanning med gode resultater. Etterpå kunne han velge og vrake mellom arbeidsoppdragene. Han er høyt spesialisert og mener selv at han er blant Norges dyktigste på sitt felt. Han får godt betalt for arbeidet og stort økonomisk ansvar, men han står stille i sin karriere ettersom han ikke får personalansvar. Han forteller at hvis han hadde vært norsk, hadde han kunnet nå svært langt, men det hjelper ikke med norsk utdanning og at han faktisk er norsk statsborger. På mitt spørsmål svarer han at det er fordi han er gul – de tåler ikke å ha en asiatisk sjef. Han er ikke den eneste informanten som har gitt uttrykk for at nordmenn ikke godtar å få ledere med ikke-vestlig minoritetsbakgrunn. Men i motsetning til mange andre, mener han at det er naturlig at nordmenn "prioriterer sine egne", for det gjør alle folk. Som innvandrer er det best å underordne seg i forhold til nordmenn, mener han.

Ali

Det siste eksempelet, Ali, kommer fra en familie av politikere i opposisjon til Saddam Husseins regime. Han ble politisk aktiv allerede i tenårene, og som de to andre var han i begynnelsen av 20-årene da han flyktet. Han flyktet til et av Iraks naboland og levde der uten oppholdstillatelse. Etter noen år ble han arrestert av en nasjonal etterretningstjeneste. Han satt fengslet i nesten ett år før han ble deportert til et tredje land og fengslet igjen. Der ble han funnet av FN-inspektører som forstod at

han var politisk fange og fikk ham løslatt. Tidlig på 1990-tallet kom han som overføringsflyktning til Norge. Det var over åtte år etter at han flyktet fra Irak. Han forsøkte å få ufaglært arbeid, men fikk ikke jobb. Han engasjerte seg i frivillig antirasistisk arbeid. Etter hvert oppfattet han det slik at det antirasistiske organisasjonsarbeidet ødela hans jobbmuligheter fordi det innebar kritikk mot det norske samfunnet. Etter fem år som arbeidsledig, ga han opp organisasjonsarbeidet og flyttet til en større by for å søke jobb der. Dermed startet han på nytt igjen i en ny by. Da jeg intervjuet ham første gang flere år senere, fortalte han at han ikke hadde norske venner eller kontakter, selv om han mente at kontakter var avgjørende for å få jobb. Han har imidlertid transnasjonale arabisk-språklige nettverk, og skriver iblant for tidsskrift i Midtøsten. Han veksler mellom arbeidsledighet og arbeidsmarkedstiltak, og i løpet av de ti første årene i Norge har han vært helt arbeidsledig i 6 år og hatt praksisplass i ulike former for arbeid for trygd i til sammen ca. fire år. Han har aldri hatt en ordinær jobb med lønn i Norge.

Hans forklaring er at nordmenn ikke liker irakere og ikke muslimer. Han mener at han er offer for diskriminering, og at bedrifter utnytter gratis arbeidskraft gjennom arbeidsmarkedstiltakssystemet. Ifølge Ali har det vært opp til 25 utlendinger i praksisplass samtidig på arbeidsplasser der han har jobbet. Ali føler at livet passerer uten at han har mulighet til å endre sine egne livsbetingelser. Håpet han gir uttrykk for, er at han skal møte en "rettferdig arbeidsgiver" som vil gi ham en sjanse.

Tilpasningsstrategier

Ali og Trung ønsker å bli integrert, men klarer det i ulik grad. Ali gir opp sin utdanning og andre karriereplaner og for-

søker å tilpasse seg livet som flyktning, mens Juan tenker på alt han gjør som en midlertidig fase der han kan forberede seg for fremtiden i Chile. Trung, som var ti-femten år yngre enn Ali da han kom til Norge, tok utdannelsen sin i Norge med sikte på en karriere i sitt nye hjemland.

Politisk tilhørighet er viktig for Ali og Juan, mens religiøs tilhørighet er viktigere for Trung. Juan arbeider i de første fem til ti årene i eksil for sine politiske prosjekter i Chile og bruker sine nye omgivelser i Norge for sine gamle politiske formål. Han ville lære å forstå det norske samfunn, nettopp for å bruke kunnskapen og de nye nettverkene i sitt politiske prosjekt i Chile. I likhet med Juan holder Ali seg godt orientert om den politiske situasjonen i sitt gamle hjemland, men i motsetning til Juan har Ali lite håp om å påvirke situasjonen fra eksil. I stedet bruker han sine krefter på å bli integrert i det norske samfunnet, og de politiske aktivitetene han deltar i, er hovedsakelig rettet mot forhold i Norge. Ali ønsker å delta på likefot som norsk borger, og han er frustrert over å bli marginalisert og utestengt fra arbeidsmarkedet. Juan gir uttrykk for at han ikke bryr seg så mye om diskriminering i arbeidsmarkedet og at han fant mening i frivillig arbeid. Trung hevder at han underordner seg nordmenn. I alle tilfeller oppleves mangelen på anerkjennelse som en trussel mot verdigheten. Å gi den en forklaring blir en forsvarsstrategi.

I intervjuene kommer Ali med hard kritikk mot det norske samfunn. Han gir politiske analyser relatert til allmenne verdier med særlig fokus på mangel på solidaritet og rettferdighet, og verdier knyttet til demokrati og rettsstat. Ali opplever seg som ekskludert fra deltakelse i samfunnet. Han inngår i en eksklusjonsprosess der et samspill av ulike faktorer gjør det stadig mindre sannsynlig at han kom-

mer til å bli inkludert i det norske arbeidsmarkedet. Marginaliseringsprosessen gjør det også vanskelig for ham å dra tilbake til Irak. Også sett fra myndighetenes integrasjonspolitiske perspektiv har Alis integrering hittil mislykkes, mens Juans og Trungs integrering kan betraktes som vellykket, i hvert fall med hensyn til levekår.

Individuelle handlingsrom i et kontrafaktisk perspektiv

Spørsmålet er: Hva hadde skjedd dersom Ali, Trung og Juan hadde endret strategier? Kunne Juan og Trung ha havnet i samme situasjon som Ali? Sannsynligvis kunne de det. Trung kjempet seg gjennom norskkurs, skolegang og utdanning på rekordtid, men han kunne blitt marginalisert hvis han ikke hadde fått arbeid. Mange personer med minoritetsbakgrunn har søkt hundrevis av stillinger over mange år uten hell (jf. for eksempel Svensen 2000:17). Juan kunne blitt, og ikke minst opplevd seg som marginalisert hvis han hadde gitt opp sine politiske prosjekter. Det var hans politiske prosjekter som tiltrakk de norske og ga ham sosial anerkjennelse, og det var de politiske prosjektene som ga ham mening i hverdagen. Den politiske protestbevegelsen ga chilenske flyktninger en spesiell mulighet til å surfe på en bølge av sympati. Gjennom solidaritetsorganisasjonene skapte flyktningene nye relasjoner og nettverk, de utvekslet informasjon og kulturelle goder (politiske analyser, musikk, mat), og fikk spillerom for å handle på egne premisser i integrert samhandling med nordmenn. De sosiale relasjonene ble en kilde til læring.

Kunne Ali ha lyktes hvis han hadde satset på Juans strategier? Mitt svar er: Nei. Da Ali kom til Norge, var integrasjonsvilkårene annerledes og Juans strategier var

ikke lenger en mulighet. Jeg vil peke på flere ulike forklaringer.

På 1990-tallet da Ali kom til Norge, var arbeidsledigheten stigende, og det var blitt vanskeligere å få ufaglært arbeid. På hjemmesidene til det siste foretaket Ali arbeidet ved, reklamerer de med at de er en lærebedrift, og at de kan ta imot 200 lærlinger om gangen. Samtidig har denne bedriften vært gjennom en sterk nedbemanningsprosess de siste årene. Det var med andre ord ikke meningen at Ali skulle få jobb der etter praksisperioden, slik Ali opprinnelig trodde og håpet. En person som Ali har også andre odds mot seg, som for eksempel at han var statsløs i mange år før han fikk asyl i Norge. Mange flyktninger har brudd i sine studier på flere år på grunn av politisk forfølgelse, flukten og vertslandenes mottaksrutiner. Også faktorer som helse, alder og lang botid kombinert med arbeidsledighet kan ha negativ betydning for hans sjanser i arbeidsmarkedet.

Ali kunne heller ikke bygge nettverk og oppnå støtte for sine politiske prosjekter eller anerkjennelse som intellektuell og politisk aktivist. Nordmenn var ikke engasjert i situasjonen i Irak (eller Vietnam) i 1980- og 90-årene i samme grad som de var det i Latin-Amerika generelt og Chile spesielt i 1970-årene. Alis politiske prosjekt i Irak ble ikke anerkjent av nordmenn på samme måte som Juans. Man kan undre seg over hvorfor det sivile samfunn engasjerer seg for noen politiske flyktninger og solidaritetsformål og ikke for andre.

Litteraturforsker Orm Øverland gir en analyse av etniske minoriteters assimileringsspross i USA i et historisk perspektiv, som egner seg til å kontrastere kulturelle aspekt ved integrasjonsvilkårene i dagens norske samfunn. Han beskriver ulike strategier som ble brukt av mange europe-

iske innvandrere for å rettferdiggjøre sin egen tilhørighet til sitt nye hjemland rundt århundreskiftet 1900, men strategiene han beskriver er helt fraværende her. Øverland viser hvordan ulike etniske grupper på ulike tidspunkt tar i bruk mange av de samme typene argumenter, det han kaller "home-making myths", for å vise en innvandrergruppes unike rett til amerikansk identitet:

Homemaking myths may be grouped in three main categories: myths of foundation ("we were here first or as early as you were"), myths of blood sacrifice ("we fought and gave our lives for our chosen homeland"), and myths of ideological relationship (the ideas we brought with us are American ideas (2000:51).

Ifølge Øverland florerte disse mytene både skriftlig og muntlig. De bidro til å øke selv-tilliten blant den etniske minoriteten som anvendte dem og til å legitimere minoritetsmedlemmenes rett til å kalle seg selv ekte amerikanere. Hjembyggingsmytene var en strategi for å kalle USA et hjem og gjøre USA til et hjemland. Minoritetene stilte ikke spørsmål ved angloamerikanske rettigheter og bidrag til USA, men de hevdet at den kategorien de selv identifiserte seg med, var jevnbyrdig med den angloamerikanske (Øverland 2000).

Øverlands analyse er tankevekkende fordi det er nesten utenkelig at innvandrere i Norge skulle fremme etniske rettigheter og tilhørighet til Norge med lignende argumenter. Hvilken funksjon ville det ha dersom f.eks. Ali, Trung eller andre innvandrere argumenterer for sin norskhet med at "vi kom hit først", og "vi brakte sivilisasjonen med oss", eller at "de ideene vi brakte med oss er norske ideer"? Lojalitet med en nasjon og oppofrelse for å leve opp

til dens ideer, har ifølge Skirbekk vært et viktig moralsk mål i moderne stater (Skirbekk 2003:182). Samtidig er den fremmedes mangel på lojalitet et karakteristisk trekk ved den fremmedes innstilling overfor gruppen han møter, og især i den grad den fremmede er uvillig eller ute av stand til å erstatte hjemgruppens kultur-mønstre med det nye (Schütz 1975:142f.). Imidlertid er det vanskelig for dagens flyktninger å dokumentere sin lojalitet overfor sitt nye hjemland slik Øverland beskriver. Trung fortalte for eksempel om sin skuffelse da han ikke fikk tillatelse til å ta utdanning i militæret. For å kunne ta utdanning i det norske Forsvaret må man være norsk statsborger og ha avtjent førstegangstjenesten. For å kunne få en militær stilling i Forsvaret, for eksempel som FN-soldat, må man ha militær utdanning. Det er imidlertid mulig å bli sivilt tilsatt i Forsvaret uten norsk statsborgerskap, for eksempler som tolk som støtter Forsvaret på utenlandsoppdrag. For tidligere flyktninger med norsk statsborgerskap, er det i prinsippet mulig å ta utdanning i Forsvaret. Problemet er at alle må sikkerhetsklareres, og der er observasjonstiden normalt ti år.

Også utenfor militæret er det for tiden vanskelig å tenke seg en måte for innvandrermenn å dokumentere sin lojalitet gjennom å ta risiko eller å utvise mot i kamp for sitt nye fedreland. Trung forteller at for flere år siden fikk han et attraktivt jobbtilbud fra et utenlandsk vestlig firma, men han syntes han skyldte sitt nye hjemland så mye at han ikke ville reise. Denne formen for lojalitet er vanskelig å dokumentere og den utløser trolig lite eller ingen takknemlighet fra vertssamfunnet. Nå angrer han på at han lot seg "lure av sin egen lojalitet" (jf. Trung bånd 2).

De tre portrettene representerer ulike erfaringer og ulike tolkningsstrategier.

Samtidig tolker den enkelte sine erfaringer i lys av et sosiokulturelt og politisk og/eller religiøst repertoar. Deres verdier utkrystalliserer seg og omsettes i praksis gjennom de strategier den enkelte anvender. Analysen kan vise at aktørene har verdier og tolkningsskjema som har forankring i henholdsvis frigjøringssteologi, buddhisme, islam og marxisme, men de blir ikke analysert som kristen, buddhist, og muslimsk marxist. Poenget er snarere å vise en del fellestrekk i de strukturelle rammene på tvers av kulturforskjellene. Det handler om å kjempe for verdighet og mening i et samfunn som i liten grad anerkjenner den enkelte flyktnings ressurser og mannsrolleforventninger, og som tilbyr få karrieremuligheter for intellektuelle i eksil. Ved å søke fellestrekk mellom individer med svært ulik bakgrunn og identitet, kan vi ikke forklare mønsteret vi finner med utgangspunkt i en innvandrers- eller minoritetskultur. Det handler med andre ord ikke om en kultur med en bestemt etnisk avgrensning, men om resultater av tvungen migrasjon og forhold ved samfunnet i det nye hjemlandet.

Når det ikke lykkes bedre, selv for ressurssterke, ambisiøse mennesker som vil strekke seg langt for å bli fullt inkludert i det norske samfunnet, viser det at det er strukturelle aspekter ved det norske samfunnet som definerer handlingsrom og begrenser repertoaret av mulige identifikasjoner som flyktninger kan innta.

Alis historie og ”statistiske tilfældigheter”

Kan det virkelig være så ille som informanternes historier forteller? Har erfaringene som de tre portrettene formidler generell relevans? Jeg har hittil lagt vekt på de subjektive aspektene ved marginalisering: Hvordan ekskluderingsprosessene kan oppleves fra et innefraperspektiv. Kvalitative

metoder kan gi en forståelse av enkeltindividers livsverden, men de forteller lite om hvor typisk et fenomen er. Når vi søker kunnskap om et fenomens utbredelse og generaliserbarhet, er kvantitative data mest brukbare. Det finnes relativt lite forskning og dokumentasjon på diskriminering i Norge (jf. SMED 2001:56). For å få mer kunnskap om omfanget av diskriminering og risikoen for å bli marginalisert som flyktning i Norge, har jeg derfor sett nærmere på noen statistikker fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) som bygger på registerdata fra det offentlige. Denne statistikken kan brukes som en kilde til strukturelle forhold som informantens livsverden kan plasseres i forhold til, og som basis og kontekst for generaliseringer. Tallene må som alltid tas med en klype salt, og snarere leses som tendenser og relative forskjeller enn som absolutte tall.

SSB opererer ikke med flyktning som en standardvariabel. Det finnes få undersøkelser rettet spesifikt mot flyktninger og arbeidsmarked. I en rapport utarbeidet av Svein Blom ved SSB, følges imidlertid seks flyktningekull gjennom offentlige registre med hensyn til hvordan de får sitt levebrød på et bestemt tidspunkt i perioden 1988 til 1993. Flyktningene blir spesifisert etter kjønn og landbakgrunn og følges fra året etter at de ble bosatt.

Det første kullet (som ble bosatt i 1987) har den *høyeste* sysselsettingsandelen. Likevel er kun litt over en tredjedel av de mannlige flyktningene i ordinært arbeid ett år etter bosetting, og *seks* år senere er situasjonen den samme (se diagram 1).⁴ Det er systematiske forskjeller mellom etniske minoriteter: Under en femtedel av de irakiske flyktningene var i ordinært arbeid etter mer enn seks år i Norge. Vietnamerne er den gruppen som kommer dårligst ut i denne perioden, med 17 % i

Diagram 1: Flyktninger bosatt i Norge i 1987 etter aktivitet i mai 1993

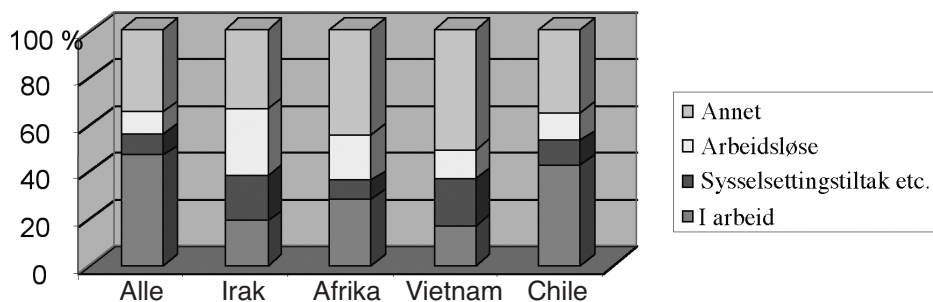
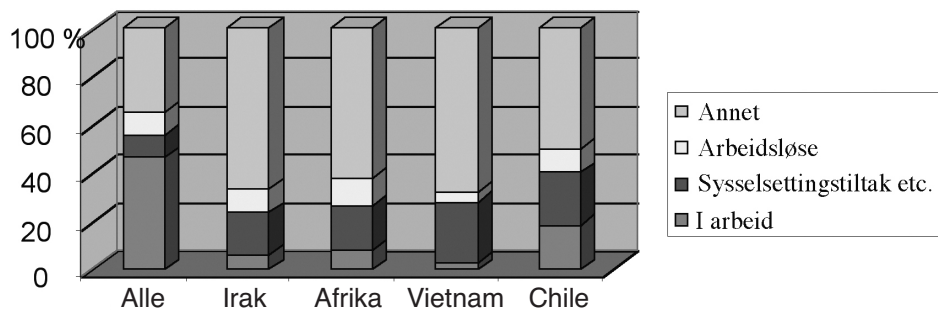

Diagram 2: Flyktninger bosatt i Norge i 1991 etter aktivitet i mai 1993

arbeid, og med flyktninger fra Somalia og Irak som nummer to og tre. Kvinnenes yrkesaktivitet er lavere enn menns. Tilsvarende tall for hele befolkningen i Norge (inkl. kvinner) er 57,8 % i ordinært arbeid, 3,3 % helt arbeidsløse og 2,4 % i sysselsettingstiltak, attføring eller kvalifiseringstiltak (Blom 1996).

I det siste flyktningkullet (som ble bosatt i 1991) er andelen som er i arbeid to år senere temmelig lavt både blant irakere, vietnamesere, chilenerne og afrikanere (se diagram 2). En tredjedel av mennene (og blant irakere rundt halvparten) er helt arbeidsledig eller på tiltak to år etter at de

ble bosatt, og kun 14,7 % er i ordinært arbeid.

Ali ble bosatt i slutten av 1992 da arbeidsledigheten var på vei opp, og han hører dermed til et av kullene som kommer dårlig ut, både når det gjelder tidspunkt for bosetting og bakgrunn etter land. Selv om Ali er marginalisert i det norske samfunnet, er ikke hans erfaringer marginale. I noen befolkningsgrupper er muligheten for noen gang å få et lønnet arbeid nokså liten. Hvis man opplever nederlag på nederlag og skuffede forventninger, må man finne en forklaring man kan leve med. Å skylde på samfunnet som for eksempel på et dis-

kriminierende system, forenkler den enkeltes mestring av situasjonen. Imidlertid bidrar det også til fremmedgjøring og avstandstaking til det norske samfunnet (Peterson 2002:36).

Ifølge Blom er den mest sannsynlige tolkningen av forskjellene mellom kullene at de økonomiske konjunkturer er avgjørende for sjansen for arbeid. Den generelle arbeidsledigheten øker jevnt fra 1988-1993, dvs. gjennom hele observasjonsperioden (Blom 1996, Blom 2004). En annen tolkning er at fremmedskepsis og etnisk diskriminering av bestemte etniske kategorier har økt i omfang, ettersom antallet som utsettes for diskriminering har økt. Den ene tolkningen utelukker ikke den andre. I norsk litteratur skrevet av forfattere med minoritetsbakgrunn, er det iøynefallende hvor mange som handler om diskriminering, rasisme og marginaliseringsproblematikk, og kampen for anerkjennelse ut fra individuelle egenskaper og ressurser er også et gjennomgangstema i intervjuene jeg har utført.

Generelle statistiske analyser av den registrerte arbeidsledigheten i prosent av arbeidsstyrken spesifisert for innvandrere etter landbakgrunn, viser at den er tre til fem ganger høyere for asiater og afrikanere enn for gjennomsnittet. Dette gjelder både når den generelle arbeidsledigheten er på det laveste og når den er på sitt høyeste (se henholdsvis 1999 og 1994, Østby 2001). Når arbeidsledigheten øker ved konjunktur nedgang, blir ikke-vestlige innvandrere først rammet, og forbedringer i arbeidsmarkedet blir merkbare senere for dem enn for andre. I hele perioden 1988–2000 er det langt vanskeligere for innvandrere fra Somalia og Irak enn for noen andre å få arbeid, mens arbeidsledigheten blant innvandrere fra Sri Lanka og Chile er relativt lav (Østby 2001:7, se også Lohne *o.fl.*

2004). Mørketallene er imidlertid store, og forskjellen er større enn statistikken viser. Gjennomgående er innvandrere fra ikke-vestlige land overrepresenterte i arbeidsmarkedstiltak. Likevel har *ikke-vestlige* deltakere større problemer med å få jobb etter tiltak enn andre. Analyser av overgang fra arbeidsmarkedstiltak til ordinært arbeid følger samme mønster som i den ordinære arbeidsledighetsstatistikken. Afrikanere har størst risiko for å forbli arbeidsledige (se for eksempel Schöne 1996:59ff.). Alis erfaringer representerer således et mønster. Det å gå på arbeidsmarkedstiltak gir liten ekstra sjanse for å få jobb dersom man kommer fra et av de minst populære landene.

I sin avhandling "Mellom forestilte og faktiske forskjeller" viser Jon Rogstad hvordan en rekke valg som arbeidsgivere gjør, og som hver for seg kan virke velbegrunnede, akkumuleres og får store og systematiske forskjeller mellom etniske nordmenn og personer med synlig minoritetsbakgrunn som konsekvens. Igjen og igjen prioriterer arbeidsgiverne nordmenn dersom det er mulig. Blant de begrunnelser som arbeidsgiverne oppgir, er dårlige norskkunnskaper, gal utdanning og manglende kjennskap til norsk arbeidsliv og samfunn de tre vanligste. Slike begrunnelser ble koblet sammen med forventede forskjeller og brukt til å legitimere beslutninger som resulterte i at nordmenn ble foretrukket (Rogstad 2000).

Den svenske arbeidslivsforskeren Wuokko Knocke beskriver en tilsvarende tendens til marginalisering i Sverige i en artikkel om innvandreres møte med det svenske arbeidsmarkedet. Hennes analyse viser at arbeidsledighetskrisen i Sverige på 1990-tallet rammet ikke-nordiske innvandrere spesielt hardt. Blant annet viser hun at sysselsettingsraten (hvor mange som har en jobb) for ikke-nordiske menn falt fra

69,6 % i 1988 til 40,8 % i 1994, og i tillegg *steg* andelen ikke-nordiske som gikk i midlertidig arbeid betydelig i samme perioden. I en innvandrertett bydel i Stockholm har andelen flyktninger fra Somalia som har jobb, sunket fra 43 % til 5 % og andelen flyktninger fra Irak med jobb har sunket fra 51 % til 13 %. Med henvisning til en undersøkelse av Schröder og Vilhelmsson fra 1998 hevder hun at selv når faktorer som språkmestring, utdanning, familiebakgrunn og boområde er kontrollert for, gjenstår det en 30 % høyere risiko for å bli arbeidsløs dersom en av foreldrene er født utenlands. Hennes konklusjon er at det ikke er kulturelle trekk ved de etniske minoritetene som utgjør det største hinderet mot integrasjon i arbeidslivet. Tvert imot er det strukturelle arbeidsmarkedsvilkår og den svenske økonomiens behov som avgjør om innvandrere blir integrert, om de blir segregert eller diskriminert i arbeidsmarkedet og arbeidslivet (Knocke 2000:362).

Maskulinitet i en flerkulturell kontekst

Kjønn er en måte å organisere sosial praksis på. Det innebærer for det første at relevansen av kjønn som kategori varierer med sosial kontekst, og for det andre at man ikke kan operere med to ahistoriske, universelle kjønns kategorier. Det finnes flere måter å være en mann på, og vi kan ikke forutsette at menn og mannsideal er de samme over alt. Kjønn og kjønnsrelasjoner må analyseres i sin historiske og partikulære kontekst. Denne konteksten kan imidlertid ikke beskrives som homogene kulturelle enheter eller gjensidig ekskluderende etniske dikotomier. Mennesker blir ikke determinert av sitt kjønn, sine kjønnsroller eller sin kulturelle bakgrunn. I stedet er det de ulike subjektposisjoner som må kontekstualiseres

for å forstå hva det betyr å være mann i en konkret situasjon.

Det er likevel noen trekk ved menns rolleforventninger som har tilnærmet universell utbredelse: Et trekk ved mannsrollen ligger i at menn generelt har autoritet over kvinner både i den offentlige og i den private sfæren. I privatsfæren kan mannens autoritet legitimeres gjennom religiøse skrifter, gjennom fysisk styrke og beskytterevne, men også gjennom (høyere) inntekt og rollen som forsørger.

Mannens identitet og rolleforventninger er sterkt knyttet til produksjonslivet og til den offentlige sfæren. Arbeid, yrkesidentitet, inntekt og forsørgerevne er en viktig del av maskuliniteten og dermed for mannens selvbilde og verdighet. Koblingen mellom arbeid og mannsrollen er fremtredende i så ulike samfunn som Chile, Vietnam, Irak, Kenya og Bosnia. Selv i Norge med sin høye andel yrkesaktive kvinner, er kvinners yrkesaktivitet systematisk lavere enn menns. Sammenlignet med menn *kan* kvinner prioritere yrkesaktivitet lavere på grunn av andre kjønnsrolleforventninger. Kvinners yrkesaktivitet og idealer varierer sterkt mellom ulike minoriteter, ulike stater og over tid. For kvinner med karriereorientering, har arbeid stor betydning for identitet, selvbilde og anerkjennelse på samme måte som for menn.

Arbeid og tilstrekkelig inntekt til å forsørge seg selv og eventuell familie er ofte et definerende premiss for integrasjon for flyktninger og andre innvandrere i forskning og i offentlige dokumenter (se for eksempel Østby 2001:6). Lønnet arbeid er også den integrasjonsfaktoren som flyktninger selv legger mest vekt på. Likevel ga flere kvinnelige informanter fra Bosnia som selv har vært yrkesaktive i mange år, uttrykk for at det er viktigere at ekteman-

nen kommer ut i arbeid enn de selv ut fra begrunnelser som at mannen lider, blir irritabel og vanskelig eller syk av å gå arbeidsledig. Fordi forventingspresset mot menn er større, er fallhøyden større og hardere for menn, og det gjelder særlig menn fra de øvre sosiale lag i landene de kommer fra. I forbindelse med flukten får de ofte en klassereise ned mot bunnen av det sosiale hierarkiet i eksil, og både arbeidsmarkedsstatistikken og livshistoriene illustrerer hvor vanskelig det kan være å gjenopprette tapt status i eksil i det norske samfunnet.

Sett i relasjon til kjønnsrolleforventningene, kan man anta at mange av de mennene som ikke er i utdanning eller ordinært arbeid, er i en vanskelig livssituasjon. De som går arbeidsledige, lever ikke opp til egne maskulinitetsidealer: De er avsatt i rollen som forsørger, og de lever dermed heller ikke opp til de nære omgivelsenes forventninger. Som arbeidsledige og sosialklienter er de en stigmatisert gruppe i norsk offentlig debatt, og de bryter med mainstreamnormer og idealer både i norske og i de fleste andre samfunn.

Den sosiale døden

Ifølge Pierre Bourdieu er "arbeidet grunnlaget, for å ikke si prinsippet, for de fleste interesser, forventninger, krav og håp og investeringer i nåtiden (og i fremtiden eller fortiden den impliserer)" (2003:13). Når arbeidet forsvinner, oppleves det som at tiden forsvinner, og en løsrivelse fra tiden kan betraktes som identisk med en løsrivelse fra verden. Bourdieu skriver om arbeidsledigheten som sosial erfaring:

Tilbaketrekkingen, retretten, resignasjonen, den politiske likegyldigheten (romerne kalte den *quies*) eller flukten

inn i fantasiens tusenårsrike, er alle uttrykk for en fryktelig ro som kjenner tegner den sosiale døden. Sammen med arbeidet mister de arbeidsløse tusen små ting som den kjente og aksepterte sosiale funksjonen realiserer og ytrer seg i. Det vil si alle de på forhånd gitte målene, uavhengig av ethvert bevisst prosjekt, i form av krav og presserende saker – "viktige" avtaler, arbeid som skal leveres, sjekker som skal sendes, overslag som skal gjøres – og fremtiden som allerede er gitt i den umiddelbare nåtiden, i form av tidsfrister, datoer og klokkeslett som skal respekteres – bussen som skal tas, tempoet som skal holdes, arbeidsoppgaver som skal avsluttes. Ettersom de er fratatt dette objektive universet bestående av oppfordringer og indikasjoner som rettleder og stimulerer handlingene – og dermed hele det sosiale livet – kan de ikke leve den ledige tiden som er gitt dem annet enn som død tid, en tid for ingenting, tomt for innhold (2003:13f.).

Arbeidsledige mister med andre ord sin sosiale funksjon, og derigjennom blir tiden tomt for sosial mening, retning og fremtid. Bourdieus analyse tar utgangspunkt i arbeidsledige i en liten østerrisk by der hjørnesteinsbedriften har nedlagt virksomheten, men han trekker også inn erfaringer fra Algerie og observasjoner fra "verdens slumstrøk". Hans analyse gir en innsiktsfull beskrivelse av den livsformen eller levestilen som lønnsarbeidet representerer. I et samfunn der pengeøkonomien og arbeidstakerrelasjoner er dominerende, blir arbeidet et overordnet strukturerende prinsipp. Det finnes imidlertid andre livsformer som medfører andre måter å strukturere tiden på, som for eksempel husmorens, bondens eller kunstnerens, som ikke struktureres av

arbeidsrelasjoner og lineær tid på samme måte. Frivillig arbeid kan fungere som en slik alternativ måte å strukturere tiden på (jf. Juan og Ali). I motsetning til andre langtidsledige, er det imidlertid ofte flyktningstatusen, og ikke arbeidsledigheten i seg selv som danner grunnlag for identifikasjonen for flyktninger. Erfaringene som flyktning er ofte den overordnede og styrende faktor i lang tid, og mangel på arbeid utgjør bare ett, om enn ikke uviktig tap i rekken av tap i forbindelse med flukten (Ytrehus 2004:107ff). Det gir på den ene siden den enkelte mer komplekse årsaksforhold å legge skylden på, men på den andre siden gjør det løsrivelsen fra den sosiale verden enda mer fullbyrdet.

Strukturelle barrierer for individuelle handlingsrom

De statistiske analysene gir et bilde der store deler av arbeidsstyrken blant flyktninger holdes utenfor arbeidsmarkedet, og viser med all tydelighet at integrasjon i det norske samfunnet tar lang tid. Etnisk diskriminering er likevel bare en av flere teorier for å forklare marginaliseringsprosesser.

For det første er det ulike individuelle faktorer som kan føre til at man stiller bakerst i køen av arbeidssøkere: I tillegg til etnisitet eller "hudfarge", er høy alder, "feil" kjønn, lav eller "feil" utdanning, lite eller irrelevant arbeidserfaring, for dårlige språkkunnskaper, dårlig fysisk og psykisk helse eller funksjonshemming faktorer som kan føre til at en arbeidssøker er lite attraktiv på arbeidsmarkedet. Risikoen for å bli langtidsledig er ulikt fordelt mellom ulike befolkningskategorier, og det er i denne forstand derfor ikke tilfeldig hvilke individer som blir langtidsledige eller ekskludert fra arbeidsmarkedet. Det handler både om arbeidsgiverrepresentantenes (legitime)

seleksjon av arbeidssøkere for å få effektive og dyktige medarbeidere (Rogstad 2000), og om fordommer som blir rettet mot personer som skiller seg ut som *for* annerledes (jf. f.eks. Ytrehus 2001).

For det andre kan strukturelle faktorer som den økonomiske strukturen i regionen, strukturell arbeidsledighet og konjunktursvingninger påvirke både antallet arbeidsledige, andel langtidsledige og hvilke individer som blir overflødige. I prinsippet rammer det majoritetsbefolkningen og minoritetsgrupper likt, men i praksis vil for eksempel konjunktursvingninger som fører til oppsigelser i hotell- og restaurant-bransjen, ramme etniske minoriteter hardt fordi de er overrepresentert blant de ufaglærte i denne bransjen (Rogstad 2000, Østby 2001, Schøne 1996).

For det tredje kan langtidsledighet og den klientifiseringsprosessen mange gjennomgår som en tilpasning til langvarig avhengighet av hjelpeapparatet, forsterke marginaliserings- og ekskluderingsprosessen. Undersøkelser blant langtidsledige viser at arbeidsledighet øker risikoen for sykdom og helseproblemer, tiltaksløshet og depresjon etc. (Westin 1990). Samtidig kan langtidsledighet gi grunnlag for skepsis blant arbeidsgivere som frykter at ledigheten skyldes egenskaper ved arbeidssøkeren.

For det fjerde kan trekk ved arbeidsmarkedstiltakene bidra til marginalisering. En del attføringsinstitusjoner som gir arbeidstrening, er private bedrifter som satser på praksisplasser og hospiteringsavtaler som en del av sin forretningsprofil. Ifølge Arbeid med bistand har de tre år på seg til å kvalifisere en person til ordinært arbeid blant annet gjennom hospiteringsavtaler med bedrifter.⁵ Med andre ord kan en og samme person arbeide i tre år på samme bedrift uten lønn og alminnelige

ansettelsesvilkår og tilsvarende utgifter for bedriften.

Arbeidssøkere så vel som arbeidstakere stratifiseres i ulike segment av arbeidsmarkedet. Tiltakene som arbeidsmarkedsstaten setter i verk, er ikke tilstrekkelige for å demme opp for systematiske ulikheter mellom flyktninger og andre arbeidssøkere. At arbeidsledigheten blant bestemte grupper er høy og avgangen fra arbeidsledighets- og tiltaksrekkene er relativt lav, legger til rette for et eget kretsløp mellom arbeidsledighet og praksisplasser for dem som stiller bakerst i køen. Dette rammer flyktninger, men kan også ramme andre risikogrupper.

Avsluttende refleksjoner

I motsetning til det mange forskere har ment, handler integrasjonsprosessen mer om muligheter og hindringer enn om minoritetenes mangel på vilje til integrasjon. Nysgjerrighet, evne og vilje til å lære om sine nye omgivelser har betydning for integrasjonsprosessen, men det er ikke tilstrekkelige forutsetninger for integrering, verken subjektivt eller definert med utgangspunkt i leveårskriterier.

Integrasjonsprosessen er mye vanskeligere for noen minoriteter enn for andre, og noen etniske minoriteter og individer har et særlig snevert handlingsrom. Det kan tyde på at etniske minoriteter blir differensiert og hierarkisert gjennom etniske og rasistiske stereotypier, og at stereotypiene har en ekskluderende virkning for utsatte grupper. Det dreier seg ikke "bare" om å bli trakassert av marginale grupper. Informantene opplever seg utsatt for sosiale prosesser som både usynliggjør og mistenkeliggjør dem. Begge deler virker marginaliserende og ekskluderende. For mange er dette vanskelig å forholde seg til. Det å være

uønsket oppleves som krenkende, og bidrar til en følelse av hjemløshet.

Når noen statsborgere ikke har fullverdige borgerrettigheter på grunn av sin etniske tilhørighet eller andre kriterier, er det diskriminerende. På et strukturelt og statistisk observerbart nivå er det tydelig at noen grupper er utsatt for ekskluderende og underordnende marginaliseringsprosesser, som samsvarer med rasistisk diskriminering hvis vi tar utgangspunkt i definisjonen i FNs rasediskrimineringskonvensjon:

enhver forskjellsbehandling, utelukkelse, innskrenkning eller begunstigelse på grunn av rase, hudfarge, avstamning eller nasjonal eller etnisk opprinnelse, hvis formål eller virkning er å oppheve eller begrense anerkjennelse av, nytelsen eller utøvelsen på like fot av økonomiske, sosiale, kulturelle eller hvilket som helst annet område av det offentlige liv (SMED 1999:18).

Denne definisjonen stiller ikke krav til ideologi og motiv, men rommer også diskriminering som sosial konsekvens. Rasisme som fenomen kan være så subtil at den ofte er vanskelig å diagnostisere på individnivå.⁶ Ikke all diskriminering er nødvendigvis rasistisk motivert eller begrunnet. De som blir blinket ut som altfor annerledes, blir imidlertid tvunget til å forholde seg til de forestillingene som finnes om dem. Mange hendelser som oppleves som ydmykende, som trakassering og problemer med å komme inn på boligutleie- og arbeidsmarkedet, må være resultat av en motvilje som skyldes negative stereotypier. Slike erfaringer er gjennomgående i mitt materiale, og det er særlig sterkt blant *mennene*. En forklaring kan være at menn ofte opplever et sterkere tap av status og

makt i forbindelse med eksiltilværelsen enn kvinner, og at de derfor føler et større behov for å finne en forklaring de kan leve med. Diskriminering og rasisme plasserer ansvaret for nederlag på samfunnet og fritar offeret for skyld. En annen årsak kan være at stereotypene om menn med ikke-vestlig minoritetsbakgrunn er mer negative enn stereotypene om kvinnene. Mens mennene kan bli fremstilt som patriarkalske maktutøvere og potensielt voldelige kriminelle, fremstilles stereotyper om kvinnen som et passivt offer for sin far, sine brødres eller sin ektemanns maktutøvelse. Majoritetens fordommer setter grenser for den enkeltes handlingsrom i det norske samfunnet, ikke minst for deres økonomiske og politiske handlefrihet. Å bli betraktet som for annerledes og fremmed har konsekvenser for tilgangen til økonomiske ressurser, sivile rettigheter og politisk makt. For å forstå samfunnets integreringsprosesser, ser rasistisk eller etnisk diskriminering ut til å være mer avgjørende enn myndighetenes integreringstiltak.

Noter

1. Takk til Hans Jakob Ågotnes, Inger Johanne Lyngø og referees for konstruktive kommentarer.
2. Gressgårds argumentasjon skiller seg fra de andre i det hun kritiserer politikken innhold og ideologi snarere enn dens sosiale konsekvenser eller manglende virkning.
3. Primærkilden er kvalitative livshistorieintervju med intellektuelle flyktninger fra Øst-Europa, Irak, Vietnam og Chile. Andre kilder jeg har brukt er bl.a.: litteratur publisert av intellektuelle flyktninger i Norge, deltakende observasjon, internett og offisiell statistikk.
4. I tillegg kommer selvstendig næringsdrivende som er gjemt i kategorien "annet", men disse utgjør en relativt lav andel, blant annet fordi flyktninger som oftest mangler startkapital, sosialt nettverk og kompetansen om det norske samfunnet som er nødvendig for å drive næringsvirksomhet i Norge før de er kommet i ordinært arbeid. Politisk opposisjon i hjemlandet kan ofte bidra til også å vanskeliggjøre handelsforbindels-

er med hjemlandet.

5. jf. samtale med avdelingsleder for Arbeid med bistand i den regionen der Ali deltar.
6. Det gjelder også juridisk til tross for prinsippet om delt bevisbyrde i loven mot diskriminering 2004-2005.

Jeg takker Paal Morken Andersen i Forsvarsdepartementet for hjelp med å finne relevante opplysninger.

Litteratur

- Blom, Svein 1996. *Inn i samfunnet? Flyktningkull i arbeid, utdanning og på sosialhjelp*. Rapport 1996 nr. 5. Oslo – Kongsvinger, Statistisk Sentralbyrå.
- Blom, Svein 2004. Integrering av flyktningkohorter: Må "ta tiden til hjelp". *Samfunnsspeilet* 2. Oslo – Kongsvinger, Statistisk Sentralbyrå.
- Bourdieu, Pierre 2003. "En fryktelig ro som kjennetegner den sosiale døden" i *Le Monde Diplomatique, Nordisk utgave*, nr. 3, Juni 2003. s. 13-14. (Forord i Paul Lazarsfeld, Marie Jaboda og Hans Zeisel. *Les chomeurs de Marienthal* 1981).
- Brochmann, Grete 1996. *European Integration and Immigration from Third Countries*. Oslo – Stockholm – Copenhagen – Boston, Scandinavian University Press.
- Brochmann, Grete, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad 2002. *Sand i maskineriet: makt og demokrati i det flerkulturelle Norge. Makt og demokratiutredningen 1998-2003*. Oslo, Gyldendal Forlag.
- Brox, Ottar, Tore Lindbekk og Sigurd Skirbekk (red.) 2003. *Gode formål – gale følger! Kritisk lys på norsk innvandringspolitikk*. Oslo, Cappelen Akademisk Forlag.
- Gramsci, Antonio 1978. *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. ed. and transl. by Quintin Hoare and

- Geoffrey Nowell Smith. London, Lawrence and Wishhart. (Originaltekst fra 1929-1935).
- Gressgård, Randi E. 2002. *Dilemmaet mellom likeverdighet og særegenhet som ramme for flerkulturell dialog*. Upubl. avhandling. Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Knocke, Wuokko 2000. "Integration or segregation? Immigrant populations facing the labour market in Sweden". I: *Economic and Industrial Democracy* Vol. 21.361-380. London - Thousand Oaks - New Delhi, Sage. s 361-380.
- Lohne, Ylva og Elisabeth Rønning 2004. *Arbeid. Samfunnsspeilet* nr. 4. Oslo - Kongsvinger, Statistisk Sentralbyrå.
- Peterson, Martin 2002. Corporatist structures and cultural diversity in Sweden. I: Prue Chamberlayne, Michael Rustin & Tom Wengraf (eds.). *Biography and Social Exclusion in Europe. Experiences and Life Journeys*. Bristol, Policy Press. s. 193-211.
- Rogstad, Jon 2000. *Mellom faktiske og forestilte forskjeller. Synlige minoriteter på arbeidsmarkedet*. Institutt for samfunnsforskning rapport nr. 17:2000. Oslo
- Schütz, Alfred 1975. *Hverdagslivets sociologi*. København. (red. Boel Ulff-Møller, overs. Lisbeth Eriksen) Hans Reitzels Forlag
- Schütz, Alfred 1997. *The phenomenology of the Social World*. (Trans. by George Walsh and Fredrick Lehnert). London, Heinemann Educational Books. (Førsteutgave 1967).
- Schøne, Pål 1996. *Innvandrere på arbeidsmarkedet. Evaluering av arbeidsmarkeds tiltak*. Oslo, Institutt for samfunnsforskning rapport 96:15.
- Skirbekk 2003. Den antinasjonale myte. I: Brox, Ottar, Tore Lindbekk og Sigurd Skirbekk (red.) 2003. *Gode formål - gale følger! Kritisk lys på norsk innvandringspolitikk*. Oslo, Cappelen Akademisk Forlag. s. 179-189.
- SMED 1999. *Underveis mot et bedre vern. Senter mot etnisk diskriminering sitt bidrag til kunnskap om art og omfang av etnisk diskriminering i Norge*. Oslo, Senter mot etnisk diskriminering.
- SMED 2001. *Underveis mot et bedre vern*. Oslo, Senter mot etnisk diskriminering.
- SSB 1995. *Historisk statistikk 1994*. Oslo - Kongsvinger, Statistisk Sentralbyrå.
- Stortingsmelding nr. 17. 1996-1997
- Svensen, Elin 2000. *Multietniske redaksjoner? Rekruttering av journalister med minoritetsbakgrunn i Danmark, Norge og Sverige*. Fafo-rapport 342. Oslo, Forskningsstiftelsen FAFO.
- Westin, Steinar 1990. *Unemployment and health: medical and social consequences of a factory closure in a ten-year controlled follow-up study: a study from general practice*. Acta universitatis nidrosiensis facultatis medicinae. Series A: Dissertations; 60, Universitetet i Trondheim
- Wikan, Unni 1995. *Mot en ny underklasse, Innvandrere, kultur og integrasjon*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag.
- Ytrehus, L. A. 2001. Beskrivelser av de andre. Etikk og politikk i forskning på etniske minoriteter. I: L. A. Ytrehus (red.). *Forestillinger om "den andre", Images of Otherness*. Kristiansand, Høyskoleforlaget. s. 218-243.
- Ytrehus, Line A. 2004. *Intellektuelle i eksil. Integrering og ekskludering i et livsverdensperspektiv*. Upubl. Dr.avhandling for dr.art.graden. Seksjon for Kulturvitenskap, IKK/Senter for Europeiske Kulturstudier (SEK), Universitetet i Bergen.
- Østby, Lars 2001. "Hvorfor fokusere på innvandrerne?". I: *Samfunnsspeilet* nr.

2, Oslo – Kongsvinger, Statistisk Sentralbyrå.
Øverland, Orm 2000. Old and new homelands, old and new mythologies: The creation of ethnic memory in the United States. I: Harald Runblom (ed.). *Migrants and the Homeland. Images, symbols and realities*. Centre for Multiethnic Research. Uppsala University. Uppsala multiethnic papers 44. s. 43-73

Kilder:

Vernepliktsloven: URL: <http://www.lovdata.no/all/nl-19530717-029.html>.

(Nedlastet 17.12.04)
Regler for sikkerhetsklarering : URL: <http://www.lovdata.no/all/tl-19980320-010-006.html>, og spesielt forskriften URL: <http://www.lovdata.no/for/sf/fo/fo-20010629-0722.html> (Nedlastet 12.12.04)
Intervjumaterialet er klausulert og oppbevares ved Etno-folkloristisk arkiv ved IKK, UiB.